

Лілія Кравчук

ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Інтеграція України у Європейський освітній простір зумовила зростання попиту на висококваліфікованих фахівців зі знаннями іноземних мов. Проте існує протиріччя між нагальною потребою у таких спеціалістах та невідповідністю їх рівня підготовки у вищих навчальних закладах. Хоча зроблено чимало у цьому напрямку, необхідно визнати, що рівень володіння випускниками шкільними іноземними мовами залишається невисоким, особливо у сільській місцевості. Варто замислитися над тим, чому, незважаючи на масову пропаганду вивчення іноземних мов, запровадження їх ще з дитячого садка, появу великої кількості новітніх засобів та систем навчання, фахової та художньої літератури, можливості спілкування з носіями мови, рівень володіння іноземними мовами залишається невисоким. Саме тому цінним і корисним для нас є досвід творчих пошуків педагогів минулого. Особливе місце в зазначеному аспекті займає друга половина ХХ ст., оскільки саме в цей час утвердився новий статус іноземних мов у шкільній практиці та з'явилися суттєві позитивні зміни у їх вивченні. Зазначене дає змогу відобразити історичний досвід в оновленні змісту, форм та методів навчання іноземних мов; примноженні інтелектуального потенціалу суспільства; зверненні до суспільних надбань як важливого джерела подальшого розвитку вітчизняної дидактико-методичної думки.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми перебувають в колі наукових інтересів багатьох дослідників (Г. Гринюк, Є. Ніколаєва, О. Мисечко, О. Максименко, О. Першукова, В. Плахотник, В. Редько, Л. Гриневич, А. Сбруєва, О. Петрашук, М. Чорна, О. Вишневецький, О. Шерстюк). Важливу роль зазначеної теми підтверджують результати досліджень іноземної освіти, які проводили зарубіжні вчені (Д. Гармер, М. Клейн, Л. Фірс, С. Кленз, Д. Рослер, Р. Сібауер та ін.).

Мета статті – проаналізувати історичні тенденції розвитку шкільної іноземної освіти в Україні у другій половині ХХ ст.; виявити позитивні та негативні моменти навчання іноземних мов та на їх основі визначити прогностичні тенденції подальшого розвитку й удосконалення процесу навчання іноземних мов учнів у загальноосвітній школі України у другій половині ХХ ст.

Проаналізувавши значний масив історико-педагогічного матеріалу, ми виокремили провідні моменти в організації шкільної іноземної освіти (за період 1950–2001 рр.).

Зокрема *позитивними тенденціями* в організації іноземної освіти у другій половині ХХ ст. вважаємо такі: 1) популяризація на сторінках періодичної преси необхідності покращення вивчення іноземних мов, передового педагогічного досвіду та активне обговорення стану іноземної освіти школярів; 2) поява великої кількості наукових робіт з комунікативної лінгвістики, психології та педагогіки; 3) поява принципово нових методів навчання (особистісно-діяльного, комунікативного) та переорієнтація навчання на саму особистість учня; 4) започаткування досліджень щодо можливостей навчання молодших школярів іноземних мов та реалізація іноземної освіти в початковій школі; 5) вдосконалення навчальних планів та програм, пошук ефективних методів і засобів навчання іноземної мови; 6) випуск науково-методичної літератури для вчителя і різноманітних допоміжних навчальних посібників і засобів; 7) посилення вимог до особистості вчителя, вдосконалення його професійної майстерності; 8) науково-методична діяльність шкільних педагогічних рад, під час засідань яких обговорювалося широке коло питань, у тому числі іноземна мова (проблеми ефективності засвоєння школярами змісту освіти, використання оптимальних організаційних форм, методів та засобів навчання тощо); 9) спрямованість державної політики на покращення стану викладання іноземних мов у школі, яка підтверджувалася низкою нормативних документів, наказами та інструкціями; 10) активне обговорення стану іноземної освіти школярів під час педагогічних читань, нарад, з'їздів, конференцій [2, с. 170].

У процесі нашого дослідження ми виокремили *негативні тенденції* в організації іноземної підготовки у другій половині ХХ ст.:

- визначальний вплив суспільно-політичних чинників на зміст, форми і методи вивчення іноземних мов у школі;
- надмірна ідеологізація та політизація процесу навчання іноземних мов;
- закритість системи освіти, відсутність

вільного доступу до надбань зарубіжних педагогів, оскільки західні ідеї вважалися «ворожими», «шкідливими»;

- недосконалість методів навчання іноземних мов, домінування на заняттях рідної мови над іноземною, відсутність навчання усного мовлення;

- неправильна постановка цільового компонента навчання мови, спрямованість на формування рецептивних умінь, а не «живого спілкування»;

- уніфікація навчального процесу, унеможливлення особистісно орієнтованого навчання;

- переважання колективно-групових методів навчання над особистісно-орієнтованими;

- відсутність належної технічної бази і відповідного розвитку інформаційно-комунікативних технологій у іншомовній підготовці;

- формальне засвоєння знань, наслідком якого була ідеологія людей, які в закритому до зовнішніх зв'язків суспільстві не могли реалізувати свої знання з іноземних мов, а тому глибокі знання були не обов'язковими для життя [2, с. 171].

Ці негативні тенденції прослідковуються до 1991 р., оскільки внаслідок здобуття Україною незалежності та «падіння залізної завіси» ситуація докорінно змінюється. Різко зросла потреба у вивченні іноземних мов, що стало вимогою часу та реакцією освіти на нові умови існування суспільства.

На основі вивчення позитивних здобутків теорії та практики іншомовної підготовки учнів на різних історичних етапах, ми дійшли висновку, що на сьогодні є актуальними і заслуговують на творче використання багато педагогічних напрацювань минулих років.

Найбільш доцільними шляхами реалізації актуальних ідей минулого в практиці сучасної школи є:

- навчання граматики та техніки перекладу на високому рівні;

- детальний усний аналіз текстів – граматичний, фонетичний, лексичний;

- тенденція до збільшення кількості годин на вивчення іноземних мов;

- раціональне співвідношення навчання іноземних мов у школах;

- орієнтація на навчання усного мовлення, зняття психологічного бар'єру учнів під час мовлення;

- використання комунікативного та особистісно орієнтованого підходів до навчання іноземних мов;

- активна розробка шкільних підручників та підвищення вимог до їх рівня науковості, розробка критеріїв оцінювання якості шкільних підручників та методичних посібників;

- чітка організація навчально-виховного процесу;

- вдосконалення навчальних планів та програм, творчі пошуки ефективних способів навчання іноземних мов;

- збагачення змісту підготовки майбутніх вчителів іноземних мов, вдосконалення вже існуючих та започаткування нових форм і методів навчання;

- підвищення уваги до педагогічної практики студентів та контроль за нею;

- постійне підвищення вимог до професійних якостей майбутніх та практикуючих вчителів іноземних мов (самоосвіта, саморозвиток, професійне вдосконалення);

- співпраця педагогічних вищих навчальних закладів та шкіл;

- поглиблення співпраці школи та батьків, для ефективного впливу на процес навчання учнів;

- формування високих моральних якостей особистості майбутніх учителів іноземних мов (відповідальність, наполегливість, гуманізм, сумлінність, взаєморозуміння) [2, с. 172].

На сьогодні актуальними залишаються тогочасні положення про вимоги до змісту іншомовної освіти, про підготовку вчителя, використання різноманітних засобів, організаційних форм, методів та засобів навчання, що забезпечують активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, сприяють розвитку їхніх розумових здібностей, практичних умінь та навичок, підвищують рівень самостійності, творчості, якості засвоєння навчального матеріалу тощо. До сих пір використовуються схожі вказівки до організації уроку іноземних мов (зберігся поділ учнів на групи та гуртки іноземної мови).

Історичну вагу мають закони і постанови, які б не стали на заваді у сучасних умовах навчання, зокрема: Закон «Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР», постанова «Про заходи щодо покращення підготовки і видання шкільних підручників і забезпечення ними учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР», постанова «Про запровадження премій за створення підручників для вищих, середніх спеціальних і середніх навчальних закладів», постанова «Про перехід на безплатне користування підручниками», постанова «Про хід підготовки викладачів іноземних мов для шкіл УРСР», постанова «Про дослідження навчальних програм загальноосвітньої середньої школи», постанова «Про стан успішності та якості знань учнів середніх загальноосвітніх шкіл», постанова «Про заходи щодо подальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи», постанова Міністерства освіти СРСР «Про основні напрями реформування загальноосвітньої і професійної

школи» [3–10].

Водночас варто звернути увагу на *прорахунки минулих років* та провести аналогію для сучасної школи:

- перевантаженість навчального процесу та програм, яка спостерігається у сучасних школах та нагадує ситуацію, що склалася у 60-х рр. ХХ ст., коли у зв'язку із активною реформою школи та запровадженням «нового педагогічного досвіду» відбулося перевантаження уроків та підручників «енциклопедичними знаннями». Вчителі намагалися дати учням знання понад програму, а зміст навчання настільки поглибився, що учні засвоювали матеріал поверхово; прагнення виконати непосильний програмовий матеріал призвело до формального засвоєння знань та низького рівня успішності учнів. Невпинне зростання техніки, культури, підготовка молодого покоління до виробничої діяльності в умовах «розгорнутого будівництва комунізму» ставили все більші й більші вимоги до освіти та школи, що відповідно відобразилося у збільшенні загальної кількості годин навчання. Аналогічна ситуація простежується в умовах сучасності;

- значні затрати часу та зусиль учнів на підготовку домашніх завдань призводять до зменшення їх активного відпочинку та погіршення фізичного здоров'я учнів, про що свідчать неодноразові трагічні випадки на уроках фізкультури. Знову проводимо аналогію із 60-ми рр. ХХ ст. Зокрема В. І. Помагайба, аналізуючи причини перевантаженості сучасних йому шкільних програм, наголошував на тому, що слід серйозно зайнятися питанням про зменшення домашніх завдань з іноземної мови. Вчителі повинні дбати про те, щоб засвоєння слів, мовних навичок, усних і письмових здійснювалося на самих уроках, найбільше уваги слід приділити розмовній практиці учнів;

- «залишкове» фінансування освітньої галузі, яке мало місце у повоєнні роки та неналежна соціально-матеріальна підтримка вчителів усіх рівнів призвело до її занепаду, зuboжіння та відставання матеріально-технічної бази від реальних потреб школи. Аналогічна ситуація спостерігається на сучасному етапі, коли оплата праці шкільного педагога є в тричі меншою, ніж у розвинутих країнах світу [2, с. 174].

Ми угрупували *прогностичні тенденції* подальшого розвитку й удосконалення процесу навчання іноземних мов учнів у загальноосвітній школі України, а саме:

- реалізація неперервної іншомовної освіти (від дошкільного закладу до школи і вишу);

- збагачення змісту іншомовної підготовки учнів;

- розробка та реалізація інноваційних форм і методів навчання в умовах глобального

інформаційного простору та удосконалення існуючих;

- розвиток наукових досліджень в галузі іншомовної освіти;

- формування особистості учня через вивчення іноземних мов, усвідомлення іноземної мови як важливого соціокультурного показника кожного випускника школи;

- підготовка належної матеріально-технічної бази та активне запровадження інформаційно-комунікативних технологій;

- інтеграційні, які полягають у збагаченні міжпредметними зв'язками з іншими дисциплінами.

- підвищення вимог до фахового рівня та професійної культури педагогів з урахуванням євроінтеграційних процесів [1, с. 13].

Отже, реформування та вдосконалення іншомовної освіти було й залишається важливою складовою частиною соціальної політики нашої країни в галузі освіти загалом. На шляху її практичного втілення в життя особливо актуальним є звернення науковців і вчителів до педагогічної спадщини минулого, особливо коли це близьке минуле. Зберігають значущість дослідження вчених-психологів та педагогів І. О. Зимньої, Г. О. Китайгородської, О. М. Леонтьєва, Г. К. Лозанова, Є. І. Пасова, Г. В. Рогової, С. Ф. Шатілова, І. Ю. Шехтера; методичні поради стосовно використання організаційних форм, методів та засобів навчання, що забезпечують активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, сприяють розвитку в них мовленнєвих навичок, підвищують якість засвоєння навчального матеріалу.

Слід підкреслити, що використання педагогічних ідей минулого в сьогоденні значно підвищує ефективність підготовки учнів. Проте ці знання не можна зводити до висвітлення педагогічної спадщини окремих педагогів, причетних до системи освіти. Набагато важливіше долучитися до сутності їх ідей і рекомендацій, оскільки саме вони надихають вчителя на творчу педагогічну працю.

Провідними тенденціями навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України другої половини ХХ ст. були такі: генезис змісту, форм і методів навчання іноземних мов під впливом суспільно-політичних чинників; обґрунтування і часткова реалізація ідеї неперервної іншомовної підготовки – від дошкільного закладу до школи і вищого навчального закладу; становлення і розвиток наукових досліджень з вивчення іноземної мови учнями; поєднання урочної форми навчання з позакласними і факультативними заняттями; розробка нових методів навчання (особистісно-діяльнісного, комунікативного) та переорієнтування цілей навчання на особистість учня; домінування в іншомовній під-

готовці рецептивних умінь над «живим спілкуванням»; переважання колективно-групових способів навчання над особистісно орієнтованими; відсутність належної технічної бази і відповідного розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Проведене дослідження відкриває перспективи щодо аналізу теорії і практики навчання іноземних мов на різних історичних етапах розвитку вітчизняної школи та освіти; змістового компонента підручників з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів; зарубіжного досвіду зі шкільної іншомовної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук Л. В. Навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України (друга половина ХХ століття) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Лілія Василівна. – Тернопіль, 2013. – 279 с.
2. Кравчук Л. В. Творче використання історичного досвіду іншомовної підготовки учнів у сучасній загальноосвітній школі / Л. В. Кравчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2011. – № 5. – С. 128–132.
3. Постанови ради міністрів УРСР оригінали 1951 р. // ЦДАВОВ України, ф. 2, оп. 8, spr. 211, 310 ark.
4. Постанови ради міністрів УРСР оригінали 1952/53 р. // ЦДАВОВ України, ф. 2, оп. 8, spr. 211, 310 ark.
5. Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1950. – № 4. – С. 15–22.
6. Про стан та поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР. Наказ № 269 від 11 травня 1953 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1953. – № 12. – С. 13–18.
7. Про особливості організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 1950/51 н.р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки УРСР. – 1950. – № 28. – С. 28–32.
8. Про поліпшення викладання іноземних мов у школах України у 1960/61 н.р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки УРСР. – 1960. – № 4. – С. 54–56.
9. Про стан і поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР. Наказ № 269 від 11 травня 1953 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1953. – № 12. – С. 13–17.
10. Про хід підготовки викладачів іноземних мов для шкіл УРСР. Наказ № 533 від 22 липня 1952 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1952. – № 15. – С. 17–18.

REFERENCES

1. Kravchuk L. V. Navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnii shkoli Ukrainy (druha polovyna XX stolittia) : dys. ... kandydata ped. nauk : 13.00.01 / Liliya Vasylivna Kravchuk. – Ternopil, 2013. – 279 s.
2. Kravchuk L. V. Tvorchе vykorystannia istorichnoho dosvidu inshomovnoi pidhotovky uchniv u suchasni zahalnoosvitnii shkoli / L. V. Kravchuk // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii : Pedahohika. – 2011. – № 5. – S. 128–132.
3. Postanovy rady ministriv URSR oryhinaly 1951 r. // TSDAVOV Ukrainy, f. 2, op. 8, spr. 211, 310 ark.
4. Postanovy rady ministriv URSR oryhinaly 1952/53 r. // TSDAVOV Ukrainy, f. 2, op. 8, spr. 211, 310 ark.
5. Pro polipshennia vykladannia inozemnykh mov u serednikh shkolakh URSR // Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity URSR. – 1950. – № 4. – S. 15–22.
6. Pro stan ta polipshennia vykladannia inozemnykh mov u serednikh shkolakh URSR. Nakaz № 269 vid 11 travnia 1953 r. // Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity URSR. – 1953. – № 12. – S. 13–18.
7. Pro osoblyvosti orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh u 1950/51 n.r. // Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky URSR. – 1950. – № 28. – S. 28–32.
8. Pro polipshennia vykladannia inozemnykh mov u shkolakh Ukrainy u 1960/61 n.r. // Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky URSR. – 1960 – № 4. – S. 54–56.
9. Pro stan i polipshennia vykladannia inozemnykh mov u serednikh shkolakh URSR. Nakaz № 269 vid 11 travnia 1953 r. // Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity URSR. – 1953. – № 12. – S. 13–17.
10. Pro khid pidhotovky vykladachiv inozemnykh mov dlia shkil URSR. Nakaz № 533 vid 22 lypnia 1952 r. // Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity URSR. – 1952. – № 15. – S. 17–18.